

جنگ اشعار کتابخانه مرکزی تبریز (جنگ نخجوانی)، نسخه‌ای دیگر از روضة الناظر و

نزهة الخاطر

۱. مهدی دهقان^۱

۲. امین یعقوبی (ماریف)^۲

چکیده

در کتابخانه مرکزی (ملی سابق) تبریز نسخه‌ای با عنوان جنگ اشعار به شماره ۳۰۴۷ محفوظ است که نگارندگان این جستار با بررسی آن به این نتیجه رسیدند که متن آن درست همان متن روضة الناظر و نزهة الخاطر است. از آنجایی که در صفحات آغازین و پایانی این نسخه افتادگی وجود دارد، نام اثر، مولف، کاتب و تاریخ کتابت آن معلوم نیست. اما با بررسی کامل و مطابقت این نسخه با نسخه روضة الناظر و نزهة الخاطر، دریافتیم که این جنگ اشعار، نسخه‌ای دیگر از روضة الناظر و نزهة الخاطر است. اشعار شاعران، ترتیب و توالی آن‌ها، نام شاعران، بعضاً حتی خطاهایی که در انتساب اشعار رخ داده، موید این یکسانی در دو نسخه است. در بخش‌هایی اگرچه اندک، تفاوت‌هایی نیز وجود دارد؛ به عنوان نمونه، در جاهایی از روضة الناظر نام شاعر نیامده که در جنگ تبریز ذکر شده است. رسم‌الخط دو نسخه و نوع کتابت آن‌ها به هم نزدیک است و به احتمال قوی کاتب هر دو نسخه یک نفر است. ضمن این‌که با توجه به قرائن متنی کاتب هر دو نسخه از نوادگان شمس‌الدین کیشی است.

واژه‌های کلیدی: جنگ اشعار، روضة الناظر و نزهة الخاطر، جنگ نخجوانی، عبدالعزیز کاشی

۱. مقدمه

روضه الناظر و نزهة الخاطر متنی است متعلق به سده هشتم هجری که مشتمل بر اشعاری از شاعران نامی و گمنام به زبان فارسی و عربی است. مولف و گردآورنده این متن عزالدین عبدالعزیز ابن ابی‌الغنائم کاشانی است که از اشعار خود نیز در روضة الناظر آورده است. بر اساس بررسی‌های انجام شده، از سه متن تحت عنوان روضة الناظر و نزهة الخاطر در فتن‌ها یاد شده است:

^۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول) dehgan2024@gmail.com

^۲. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. Amin.yaghubi1984@gmail.com

الف: روضة الناظر و نزاهة الخاطر از عبدالعزيز کاشی، نسخه‌ای حجیم و بزرگ محفوظ در کتابخانه دانشگاه استانبول؛ این متن مشتمل بر مجموعه‌ای از اشعار فارسی و عربی است. (نک: کاشی، بی‌تا، به شماره ۷۶۶ ف). در ارتباط با این متن و در ذیل همین نسخه (با همین شماره) در فهرستگان نسخ خطی ایران (فنخا)، توضیحاتی آمده که مطابقت با نسخه ندارد: «کتابی بزرگ است که عبدالعزيز کاشی آن را در یک مجلد عظیم تدوین کرده و بر سه بخش منقسم داشته است: ۱. مدایح و حکم و آداب، در دو باب: نخستین دارای پنجاه فصل، دومی دارای پانزده فصل ۲. حکایت‌های گوناگون در بیست و دو باب از آن‌ها در چند فصل. ۳. موضوعات پراکنده، در هشت باب. و در کتاب خود اشعار فارسی و عربی آورده است.» (درایتی، ۱۷/۱۳۹۰: ۲۴۱). درایتی در توضیحاتی که مربوط به باب‌های متن آورده، دچار اشتباه شده است. فصل‌بندی و باب‌های متن روضة الناظر و نزاهة الخاطر، به گونه‌ای دیگر است. درایتی برای روضة الناظر و نزاهة الخاطر تاریخ کتابت ۷۹۲ را ذکر کرده است؛ در حالی که نسخه فاقد ترقیمه است. این‌که درایتی چگونه برای این نسخه تاریخ کتابت زده، بر ما پوشیده است. سیدعلی میرافضلی در این رابطه بر آن است که: «تاریخ این کتاب معلوم نیست، اما با توجه به اینکه ابوالمجد تبریزی در سال ۷۲۳ هجری هنگام کتابت رساله قلمیه که یکی دیگر از آثار مولف است، از او با جمله دعایی یاد می‌کند می‌توان احتمال داد که گردآوری روضة الناظر در ربع اول یا حداکثر ربع دوم سده هشتم صورت گرفته است.» (میرافضلی، ۱۳۸۲: ۹۷).

ب: متن دوم با نام روضة الناظر و نزاهة الخاطر که ظاهراً خلاصه‌ای از متن اصلی کاشی است به شماره ۴۰۱۹ در کتابخانه ایاصوفیه نگهداری می‌شود. درایتی در فنخا از این نسخه با عنوان منتخبی از نسخه استانبول یاد می‌کند و به عبدالعزيز کاشی منتسب می‌داند. (ن.ک: درایتی، ۱۷/۱۳۹۰: ۲۴۲). با این حال در اصل این نسخه، خبری از نام مولف نیست. متن نسخه مزبور مشتمل است بر خلاصه‌ای از اشعار نسخه استانبول که بدون نام ذکر شده‌اند. (مولف نامعلوم، بی‌تا).

ج: متنی دیگر با همین نام و اختلافی اندک با عنوان روضة الناظر، نزاهة الخاطر. این نسخه در کتابخانه ایاصوفیه به شماره ۴۰۲۰ محفوظ است و با روضة الناظر عبدالعزيز کاشی متفاوت است. این متن مشتمل بر پانزده باب است و در آن حکایاتی همراه با اشعاری ذکر شده است. (ن.ک: مولف نامعلوم، ۸۸۱، بی‌کا، به شماره ۴۰۲۰). در فنخا این متن نیز به عبدالعزيز کاشی نسبت داده شده است. با این حال در هیچ کجای آن نامی از عبدالعزيز کاشی وجود ندارد و انتساب متن به او، بر مبنای احتمالات است. (ن.ک: درایتی، ۱۷/۱۳۹۰: ۲۴۲).

پژوهش حاضر با بررسی و مقابله کامل متن جنگ اشعار کتابخانه مرکزی تبریز (معروف به جنگ نخجوانی به شماره ۳۰۴۷) با روضة الناظر و نزهه الخاطر (نک: کاشی، بی تا، به شماره ۷۶۶ ف) بر این باور است که جنگ اشعار، نسخه‌ای دیگر از همان متن روضة الناظر است. ما در مقاله پیشرو تلاش کرده‌ایم تا این مسئله را با ذکر شاهد مثال‌های نوشتاری و تصاویری از مطابقت دو نسخه نشان دهیم.

۲. پیشینه پژوهش

در ارتباط با جنگ اشعار کتابخانه مرکزی تبریز با عنوان معروف جنگ نخجوانی (این نسخه در تملک زنده‌یاد محمد نخجوانی از بنیانگذاران کتابخانه ملی تبریز بوده و اهدایی او به کتابخانه است و به همین دلیل آقای دولت‌آبادی آن را جنگ نخجوانی نامیده است). سه مقاله مهم در دست است: نخست مقاله‌ای با عنوان آشنایی با جنگ نخجوانی از عزیز دولت‌آبادی. در این مقاله دولت‌آبادی ضمن بررسی اشعار، فصول و باب‌های جنگ، رسم الخط و معرفی کاتب، از مولف آن اظهار بی اطلاعی می‌کند. (نک: دولت‌آبادی، ۱۳۸۳: ۱۲۰-۹۶). دوم مقاله‌ای با عنوان نقد و بررسی جنگ نویافته از قرن هفتم هجری (جنگ کاشی) از مجتبی صفر علیزاده. (نک: صفر علیزاده، ۱۳۹۹: ۲۰۶-۱۸۱). در این مقاله به بررسی جنگ نخجوانی و اشعار و مطابقت آن با جنگ روضة الناظر و نزهه الخاطر پرداخته است. صفر علیزاده، کاتب و مولف جنگ را عبدالعزیز کاشی می‌داند و میان دو متن روضة الناظر و نزهه الخاطر و جنگ نخجوانی افتراق قائل است. سید محمد عمادی حائری نیز در نوشتاری با عنوان «عزالدين عبدالعزيز كاشي، شناسایی، کتابشناسی، نسخه‌جویی» (نک: عمادی حائری، ۱۳۸۳: ۳۸۶) جنگ نخجوانی را در ذیل نسخه‌های روضة الناظر آورده است. با این حال در این باره سخن بیشتری به میان نیاورده است. در ارتباط با روضة الناظر و نزهه الخاطر نیز چند پژوهش در دست است. مقاله‌ای با عنوان «باغ نظر و رامش دل (معرفی سفینه‌ای بی‌مانند از قرن هفتم)» از مهدی نوریان، غلامحسین شریفی، مرتضی رشیدی آشجودی. در این مقاله به معرفی سفینه حاضر، شاعران ناشناخته و بررسی تعدادی از اشعار عربی متن، پرداخته شده است. (نک: نوریان و همکاران، ۱۳۸۶: ۶۲-۳۷). البته در استفاده پژوهشگران از سفینه روضة الناظر و نزهه الخاطر جای تردید نیست و می‌توان به استفاده سیدعلی میرافضلی در تدوین کتاب رباعیات خیام در منابع کهن (نک: میرافضلی، ۱۳۸۲)، میلاد عظیمی در نگاشتن مقاله‌ای در انتساب یک غزل به ناصر بجه‌ای با عنوان دو غزل از ناصر بجه شیرازی در دیوان حافظ شیرازی (نک: عظیمی، ۱۳۹۵، آویزه‌ها (۳۳) دو غزل از ناصر بجه شیرازی در دیوان حافظ شیرازی، بخارا، شماره ۱۱۱، صص ۴۱۹-۳۶۶) و مهدی دهقان در تدوین رباعیات مهستی گنجوی (نک: دهقان، ۱۳۹۹) اشاره کرد.